

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Enlightenment and conservatism in the Dutch republic: The political thought of Elie Luzac (1721-1796)

Manenschijn, G.

Citation

Manenschijn, G. (1994). Boekbespreking van: Enlightenment and conservatism in the Dutch republic: The political thought of Elie Luzac (1721-1796). *Acta Politica*, 29: 1994(1), 89-92. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450257>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450257>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

the conditions under which the present five nuclear powers may establish a nuclear regime. One of the major tasks of that regime would be to stop the spread of nuclear weapons. It seems to me, however, that, on the contrary, the logic of common deterrence implies that the nuclear regime should aim at realizing a situation in which every state (why not every citizen of the world?) would possess an invulnerable and dependable deterrent. However that may be, the events in former Yugoslavia show clearly what such a directorate of the five nuclear powers will come down to. The nuclear powers, together with their allies, may constitute a security community, but outside that area the elimination struggle between survival units goes on unabated.

My second general point of criticism is that, as I explained before, Van Benthem van den Bergh claims too much for the theory of common deterrence. It is true that in the introduction he still allows for the possibility that the 'long peace' is not the result of common deterrence alone, but later, when he describes the developments after Gorbachev's accession, such subtlety is wasted on him. 'Only the common deterrence perspective can make the development of stable expectations of peaceful conduct in Europe understandable' (p. 194). The same applies to the Russian withdrawal from Eastern Europe. 'Only the expectations of peaceful relations induced by common deterrence can explain the manner in which Gorbachev gave up (...) Soviet control over Eastern Europe' (p. 198). While further on he emphasizes yet again that the radical change in policy under Gorbachev has nothing to do with SDI, and that 'only common deterrence can explain this' (p. 240). Disregarding the problem that Van Benthem van den Bergh threatens to lapse into, what Waltz has called, a third image approach of international relations (the explanation of the behaviour of states and statesmen is to be found in the structure of the international system), one can readily think of many other explanations why the leaders of the Soviet Union were prepared to abandon the Eastern European glacis – for example from the perspective of a struggle for power between various factions within the Soviet Union.

Besides, there is a more general model available to analyse the behaviour of the United States and the Soviet Union. This is the duopoly model. With this model it is also possible to give a more 'natural' explanation of the phenomenon that the United States and the Soviet Union, in spite of the fact that both of them disposed of an invulnerable second strike capability, persisted in trying to outdo each other by developing more destructive and more sophisticated weapons. In this model it is not necessary to resort to 'atavistic' forces that, for one reason or the other, are not prepared to face reality. The 'nearly schizoid conduct' of the superpowers would then be interpreted as 'moves' in a bargaining process, which has the same characteristics as that between duopolists with respect to prices and market shares.

I cannot end this review without expressing my regret that the book must have been produced in great haste. The lay-out is badly done and the line intervals are a complete mess. Very annoying are also the countless errors in quotations, in spelling and in historical dates, as well as the references to publications

that do not figure in the bibliography. I wish Van Benthem van den Bergh every success with his book, but a second printing ought not to be published before someone has had the chance to proof-read the text.

R.H. Lieshout

Wyger R.E. Velema, **Enlightenment and Conservatism in the Dutch Republic. The Political Thought of Elie Luzac (1721-1796)**. Van Gorcum, Assen/Maastricht 1993.

De hoogleraar Nieuwe Geschiedenis aan de VU te Amsterdam, Prof. Dr. A. Th. van Deursen, wees er onlangs op dat halve kennis van de geschiedenis gevaarlijker is dan helemaal geen kennis. Met halve kennis worden vooroordelen en beoordelingsfouten in stand gehouden, met het ontbreken van kennis kan dat niet. De ondertoon van zijn sarcasme was echter dat gedegen historische kennis het beste is. Welnu, Velema's studie over Elie Luzac is een voorbeeld hoe zorgvuldig historisch onderzoek op halve kennis berustende stereotypen kan wegnemen. Het betreft hier het stereotype van de achttiende eeuw als conservatief-kleinburgerlijk. Na de onstuimige Gouden Eeuw met zijn hoog-ontwikkelde economie, schilderkunst, literatuur en wetenschap, volgde een eeuw met verval op alle fronten. Dat beeld is veel te simpel. Op de Gouden Eeuw valt genoeg af te dingen, zoals Van Deursen en anderen hebben aangetoond, terwijl de achttiende eeuw lang zo vervallen niet is als het algemene vooroordeel luidt. Velema maakt dit in zijn studie op overtuigende wijze duidelijk. Hij laat zien dat het beeld van achttiende-eeuws conservatisme als een reactionair alternatief voor de Verlichting niet klopt. De Verlichting bestaat niet. De Engelse en Schotse Verlichting droeg een totaal ander karakter dan de Franse of Duitse. Je had dan ook 'verlichte' conservatieven en 'onverlichte' revolutionairen. Burke bijvoorbeeld was een 'verlichte' conservatief die de Franse Revolutie zag als een uitbarsting van 'onverlicht' irrationeel geweld. Smalend zei dat de revolutie in Frankrijk verklaard kon worden als men bedacht dat in korte tijd een eeuw achterstand op Engeland moest worden ingehaald.

Zelfs onder historici bestond tot voor kort de opvatting dat de Verlichting vrijwel geheel aan Nederland was voorbijgegaan. Velema wijt deze beoordelingsfout aan de onjuiste identificatie van Verlichting met bepaalde vormen van filosofisch radicalisme in het achttiende-eeuwse Frankrijk. Pas als met deze voorstelling van zaken wordt gebroken, kan de historicus oog krijgen voor een Nederlandse Verlichting. Dat is een Protestantse Verlichting, dat wil zeggen: een Verlichting in de context van een Protestantse cultuur. In Frankrijk voltrok de Verlichting zich in een Katholieke cultuur en dat is een niet te verwaarlozen verschil geweest. In 1685 vond immers de opheffing van het Edict van Nantes plaats, waarmee Lodewijk XIV zijn land beroofde van de intellectuele elite die de Hugenoten vormden en hen verdreef naar landen als de Republiek, Engeland en Pruisen, waar ze niet alleen een gastvrij onthaal vonden, maar ook een

grote bijdrage leverden aan de ontwikkeling van wetenschap en cultuur.

Velema typeert de Nederlandse Verlichting als een rationeel, tolerant en liberaal Protestantisme. Hij demonstreert dat aan de hand van de ontwikkeling van de politieke filosofie van Elie Luzac (1721-1796). Luzac behoorde tot de derde generatie van naar de Republiek uitgeweken Hugenoten. Hij verwierf zich internationale vermaardheid als drukker, uitgever en boekverkoper en onderscheidde zich op het gebied van filosofie en recht. Zijn geschriften beslaan meer dan twintigduizend pagina's gedrukte tekst, dus Velema heeft zeer veel moeten lezen om tot een goed, samenvattend beeld te komen van Luzacs gedachtengoed. Zijn studie is geen biografie in de gangbare betekenis van het woord, maar een analyserende beschrijving van verlicht conservatief politiek denken in de tweede helft van de achttiende eeuw. Qua methode sluit hij zich aan bij de door Dunn, Pocock en Skinner ontwikkelde methode van de 'new history of political thought'. Die houdt in dat de taal van het politieke discours centraal wordt gesteld, vanuit de veronderstelling dat de auteurs niet tijdloze opvattingen verkondigden, maar in de politieke situatie waarin ze zich bevonden, de meningen wilden beïnvloeden teneinde politieke veranderingen te bewerkstelligen dan wel juist tegen te houden. De analyse van het rhetorisch karakter van de teksten speelt dan een overwegende rol. Ik ben van mening dat Velema met behulp van deze methode er voortreffelijk in is geslaagd de ontwikkeling van Luzacs politieke filosofie in beeld te brengen.

Over die ontwikkeling het volgende. In 1747 publiceerde Luzac *l'Homme machine* van de la Mettrie, zonder overigens diens naam als auteur te vermelden. Dat leidde tot een schandaal, want dit boek werd als athetisch beschouwd. Dat dwong Luzac tot het ontwikkelen van een argumentatieve strategie ten gunste van de vrijheid van drukpers. Hij moest aantonen dat vrijheid van drukpers niet alleen onopgeefbaar was, maar ook onontbeerlijk voor de ontwikkeling van wetenschap en commercie, alsmede noodzakelijk om opvattingen die men niet deelde, met kracht van argumenten te kunnen bestrijden. Dit gegeven loopt als een rode draad door de reeks politieke stellingnames van Luzac. (Overigens bleek de la Mettrie een nogal onbetrouwbaar personage te zijn; hij heeft nooit betaald voor de diensten die Luzac hem bewees).

In 1769 en 1773 speelde weer de kwestie van de censuur. Daartoe aangespoord door een aantal gereformeerde predikanten stelde het Hof van Holland in 1769 aan de Staten van Holland voor om de publikatie van ongewenste boeken te verbieden. Op verzoek van de Leidse boekverkopers schreef Luzac een *Memorie*, die argumenten bevatte tegen dit voornemen van het Hof. Het belangrijkste argument was dat de vrijheid van meningsuiting (waarvan de vrijheid van drukpers is afgeleid) altijd de grondslag had gevormd van de constitutie van de Republiek. Daarnaast wees Luzac er op dat de uitvoering van de voorgenomen maatregelen een einde zou maken aan de positie van Holland als een internationale markt voor filosofische en wetenschappelijke boeken. Aanvankelijk had hij succes, maar in 1773 werd een algemeen verbod ingesteld op de publikatie van geschriften die geacht werden de grondslagen van de christelijke godsdienst belachelijk te maken. Men had daarbij vooral geschriften van Franse

'philosophes' op het oog, zoals Rousseau en d'Alembert. Luzac streed op twee fronten: tegen een publikatieverbod van deze schrijvers, maar ook tegen hun ideeën. Om hen te kunnen bestrijden was vrijheid van drukpers noodzakelijk en daarom kon bestrijding nooit gepaard gaan met een verbod.

In 1772 ging Luzac Christian Wolff uitgeven, een filosoof die grote invloed uitoefende op zijn denken, vooral wat het natuurrecht en de 'science des mœurs' betrof. Luzacs standpunt kwam er op neer dat het ware natuurrecht in verval raakte, en wel omdat voor velen de basis van de wetenschap van de moraal niet meer de rede was, maar een 'moreel instinct'. (Luzac had hier de 'moral sense'-filosofen op het oog). Dat kon niet, want dieren hebben een instinct, maar geen moreel besef. Zijn eigenlijke bezwaar droeg echter een praktisch karakter: deze verandering in de fundering van de moraal bevooroordeelde in sterke mate de opkomst van een radicaal-revolutionaire politiek, die meer een beroep deed op het irrationele en instinctmatige in de mens dan op het redelijke.

Op het laatst van zijn leven keerde Luzac zich steeds feller tegen de Patriotten, van wie het gedachtengoed zijns inziens gebaseerd was op een irrationele opvatting van volkssoevereiniteit. Hij ging daarbij van de voorstelling uit dat de wetenschap van de moraal zijn hoogtepunt had beleefd onder Hugo de Groot, toen ook veel goeds tot stand had gebracht in het terugdringen van geweldpolitiek, slavernij en vervolging om godsdienstige redenen, maar later, toen de wetenschap van de moraal in verval raakte en het gewone volk er van overtuigd was dat met een op de rede gefundeerde moraal geen rekening hoefde te worden gehouden, de deur wijd openzette naar 'des dérèglements affreux, des débauches exécrables, des obscénités dégoûtantes' (p. 99, noot 94). Volgens Luzac was de republiek tot 1780 een vrij en gelukkig land geweest, was de aanval van de Patriotten op het bestel ingegeven door gevaarlijke en primitieve opvattingen en de introductie van volkssoevereiniteit hoogst onwenselijk. Onder het pseudoniem Reinier Vryaart schreef hij een serie brieven om Willen V te verdedigen tegen onbillijke aanvallen van de Patriotten. Hij ontwikkelt dan zelfs een anti-democratische theorie (de minderheid weet het altijd beter dan de meerderheid), maar de oorzaak hiervan zal mede zijn dat hij door Rousseau en de Patriotten op het verkeerde been was gezet met hun opvatting dat democratie hetzelfde is als volkssoevereiniteit. Gezien de turbulente omstandigheden van die tijd kan men hem dat nauwelijks kwalijk nemen.

Velema beperkt zich strikt tot een beschrijving van Luzacs gedachtengoed, dit telkens in verband brengend met toenmalige actuele ontwikkelingen. Voor een historicus lijkt mij dat volkomen terecht. Toch had ik, als politiek filosoof en als ethicus, een oordeel over het niveau van Luzacs politieke filosofie op prijs gesteld. Afgaande op wat Velema schrijft over Luzacs interpretatie van filosofen die ik redelijk goed ken, zoals Thomas Hobbes, John Locke, David Hume en Adam Smith, constateer ik dat Luzac toch op een lager niveau gesitueerd moet worden dan dit illustreert viertal. Hij lijkt Hobbes niet echt begrepen te hebben, Locke half, Hume zeker niet, en wat Smith betreft was hij veel positiever – en ook oppervlakkiger – over de invloed van de vrije commercie op de ontwikke-

ling van de goede zeden dan deze Schotse scepticus voor mogelijk hield.

Dit is geen kritiek op Velema's boek, maar een wens waarvan de schrijver terecht kan zeggen dat die niet lag opgesloten in de doelstelling van zijn studie. Over die studie trouwens niets dan lof. Velema presenteert ons een rijke oogst aan resultaten van zorgvuldig onderzoek, waarmee hij zich op internationaal niveau plaatst, zo hij daar al niet vertoefde.

G. Manenschijn

Ruud Koole, **De opkomst van de moderne kaderpartij: veranderende organisatie in Nederland 1960-1990**. Het Spectrum, Aula-paperback, Utrecht, 1992.

Er is geen gebrek aan wetenschappelijke belangstelling voor de interne organisatie van politieke partijen, maar aan systematisch empirisch onderzoek naar partijorganisaties ontbrak het vooralsnog. Een internationaal onderzoeksproject, gecoördineerd door de onderzoekers Katz en Mair, waarin de partijorganisaties in een aantal landen met elkaar worden vergeleken probeert in deze leemte te voorzien. Koole maakt deel uit van dit project en presenteert in zijn proefschrift de bevindingen voor Nederland.

Koole constateert dat er in de literatuur over politieke partijen en hun organisaties twee tendenzen worden waargenomen. De eerste tendens is die van een verandering in de aard van politieke partijen (Hij noemt onder meer de auteurs Kirchheimer, Epstein en Panebianco). De tweede tendens is die van een vermeende neergang van politieke partijen. Of partijen in verval zijn is overigens volgens Koole een discussie die tot nu toe vooral in Amerika wordt gevoerd. Tegen deze achtergrond formuleert Koole de doelstelling van zijn proefschrift: '... op een thematisch vergelijkende manier empirische gegevens betreffende de organisaties van Nederlandse partijen te presenteren en te analyseren in het licht van genoemde thematiek van verandering en neergang van politieke partijen. Daarbij wordt de aandacht het meest expliciet gericht op de theorieën van Kirchheimer en Panebianco en die over de veronderstelde "neergang van partijen"' (p. 17).

Het boek is opgebouwd uit vier delen. Het eerste deel behandelt de voorgeschiedenis en de organisatiestructuur van de Nederlandse politieke partijen rond 1960. In het tweede deel worden verschillende veranderingen in de organisatiestructuur sinds 1960 besproken. Het derde deel bespreekt de veranderingen in de wijze van kandidaatstelling, programmaproductie en campagnevoering. In het vierde deel, ten slotte, worden de bevindingen geconfronteerd met een aantal theorieën over veranderingen in partijorganisaties.

Koole begint zijn boek met de bespreking van een aantal modellen van auteurs als Duverger en Panebianco, die een relatie leggen tussen de ontstaansgeschiedenis van een partij en de latere organisatievorm van die partij. Vervolgens gaat hij voor een aantal Nederlandse politieke partijen na of hun ontstaans-

geschiedenis doorwerkt in de latere partijorganisaties van die partijen. Daarbij gaat het vooral om de vragen of partijen zich hebben ontwikkeld tot massapartijen dan wel kaderpartijen en of zij een sterke of zwakke organisatiestructuur kennen. Koole geeft een duidelijk historisch overzicht van de wording en ontwikkeling van de organisatiestructuur van Nederlandse politieke partijen, maar de relatie met de eerder besproken modellen is niet altijd even duidelijk. Dat komt vooral omdat de belangrijkste begrippen nergens duidelijk zijn gedefinieerd. Wanneer is een partij nu precies een massapartij en wat is een sterke organisatiestructuur?

In het tweede deel komen voor de periode van 1960 tot 1990 achtereenvolgens de formele organisatiestructuur, lidmaatschap en ledentallen, de financiën van politieke partijen, de wettelijke positie van politieke partijen, de verhouding tussen fractie en partij en partijen en verwante maatschappelijke organisaties aan bod. Deze hoofdstukken bevatten een grote hoeveelheid feitenmateriaal over de partijorganisaties in Nederland. Koole verstaat de kunst om deze gegevens op een geordende en voor de lezer prettig leesbare wijze weer te geven. Daarbij weet hij goed gebruik te maken van schema's en tabellen. Vanuit de probleemstelling van het boek blijft echter te impliciet en daardoor onduidelijk waarom Koole juist deze aspecten van partijorganisaties bespreekt. De inleidingen van de hoofdstukken maken de lezer in dat opzicht nauwelijks wijzer. Hier en daar wordt verwezen naar theorieën van Kirchheimer en Panebianco, maar nergens wordt duidelijk hoe we veranderingen in de partijorganisaties moeten interpreteren. Een nog groter bezwaar vind ik dat Koole in de inleidingen van de hoofdstukken regelmatig verwijst naar Kirchheimer en Panebianco, maar hun theorieën pas behandelt in het laatste hoofdstuk van het boek. Daardoor ontstaat de indruk dat de hoofdstukken volledig los van elkaar zijn geschreven en dat probleemstelling en theorie pas achteraf erbij zijn gehaald.

Dezelfde bezwaren heb ik tegen de hoofdstukken in het derde deel, waarin achtereenvolgens veranderingen in de wijze van kandidaatstelling, de gewijzigde programmaproductie en de veranderende strategieën en verkiezingscampagnes worden besproken. Hoewel ieder hoofdstuk op zichzelf zorgvuldig is opgebouwd en helder is geschreven, ontbreekt een duidelijke relatie met de probleemstelling en met de besproken theorieën.

Zoals reeds gezegd, worden de in de loop van het boek terloops aangeduide theorieën uitgewerkt in het slothoofdstuk van het boek. Koole behandelt eerst de theorie van Kirchheimer over *catch-all parties*, en daarna die van Panebianco over de ontwikkeling van massa-bureaucratische partijen naar electoraal-professionele partijen. Vervolgens confronteert hij deze theorieën over partijorganisatorische veranderingen met de gegevens voor Nederlandse politieke partijen die hij in de voorgaande hoofdstukken heeft gepresenteerd.

Het problematische van de benadering van Koole blijkt al bij de toetsing van het eerste criterium van Kirchheimers *catch-all parties*, een drastische vermindering van de ideologische 'bagage' van een partij. Koole constateert dat een drastische vermindering van ideologie niet zonder meer is vast te stellen, 'want wat moet men daar onder verstaan?' (p. 384). Om na te gaan of de inhoud van